

Kegyelmi viszonyok

"Emberek. Az volt ott Magyarország." /17./

"hiszen csak oldhatatlan magányát és azt a
kínzó érzést próbálta

c s i l l a p í t a n i /.../

hogy őt soha nem szerette senki."

/141., kiem. tőlem/

Krasznahorkai a sátáni realitás krónikása, e kötet novelláiban éppúgy, mint előző regényében, a Sátántangóban a rend hiányával és e hiány megszüntetésére tett kísérlet reménytelenségével jellemezhető sátáni világé. Halálnovellák, mondja a zárójeles alcím, novellák, ahol a halál nem csupán a gyilkosság logikájában vagy illogikájában, nem is a - kései Vörösmartyt idéző - nemzethalál víziójában, hanem az örület, a betegség, az aberráció, a kifosztottság, végsősoron a pusztulás szinonímájaként, metafizikus síkon pedig a Lét hiányaként revelálódik. Krasznahorkai krónikás tehát, elsősorban az, ám írásai többek egy hangulat/közérzet diagnózisánál, mert egy általánosabb, időtlenebb életérzést, a belevetettség, a "vendéglét" állapotát járják körül. A "vendéglét" fogalmának tisztázása érdekében egy Esterházy-idézet kívánczik ide: "Bármilyen titokzatos is legyen a halál, sokkal titokzatosabb az olyan élet, amelyben nem vehetünk részt,

s amely minket észre sem véve a maga ünnepét ünnepli, míg mi némiképp zavarodottan szemléljük, v é l e t l e n ü l é r k e z e t t v e n d é g k é n t, akik más nyelven beszélnek" /Halassi irkája - kiem. tőlem/. A halálnovellák "hőseinek" alaphelyzete sem más: véletlenül csöppennek tragikus élethelyzetekbe, de sem a vendéglét behatároltsága /azaz: időbe való be-rendezhetősége/, sem pedig a kívülállás elegáns és veszélytelen magabiztossága nem adatik meg nekik. A játék vérre megy, és e játékban a hagyományos poétika protagonistája cselekvőből a cselekvés eszközévé, irányítóból irányítottá, a sors aktív formálójából névtelen statisztává, szépreményű hősből arcnélküli Wormmá degradálódik, szinte az állati artikulátlanság fokáig.

Gombásfalú, áthatóan bűdös és sötét szobák, ócska kredencek, nyikorgó vaságyak e kárhozat földjének, a magyar ugar Godot-t váróinak világát, Bogdanovichok dühöngő tombolását, vagy ellenkezőleg, kivárásuk látszatnyugalmát festi meg a szerző. /A kivárásról: "Aki itt meg akar állni és lábán, és vinni akarja valamire, annak tudnia kell, mi a dörgés: semmit nem elsietni és semmit nem elmulasztani."/56./

A "beteljesedett zűrzavar"/11./ világának - ahol deklaráltan is "az ördög az úr"/121./ - krónikása természetszerűleg pesszimista, a novellákból tehát teljességgel hiányzik az a groteszk feloldás, ami a Sátántangót jellemezte, hogy tudniillik megváltó és megváltott egymást érdekli; itt, a Kegyelmi viszonyok hőseitől még a Petrina-Irimiás típusú sumákok ígérete álmeváltás lehetősége is megtagadtatik. "tán maga az isten sem tud megbocsátani"/86./ - tépelődik félig sikerült gyilkosságsorozata után a rendet öntörvényűen és önhatalmúan visszaállítani igyekvő Herman /Herman, a vadőr/, és biztos lehet az olvasó: e tépelődések nem csak Hermanéi.

"A történelemben csinálni valamit annyi, mint dagonyázní a takonyban."/70./ A szerző érezhetően elveszítette minden illúzióját a történelemmel, a cselekvés értelmességével szemben, számára a cselekvés optimális esetben is csak anti-cselekvés, hiszen a kisváros lakóira vadcsapdát állító vadőr /Herman. a vadőr/, a piromániás lengyel forradalmár /Hőség/, vagy a szobájába bezárkózó s éjjel-nappal a rádió állomáskeresőjét csavargató Pálnik /Az állomáskereső/ éppúgy az anti-cselekvés "lovagja", mint a "kimerítő, erőltetett s beteljesületlen szaturnália"/91./ kielégületlen szexuális aberráltjai /A mesterségnek vége/.

Hogy ez az illúzió eltűnhetett, nem kis részben egy olyan közösség, társadalom hiányának tudható be, amely erkölcsi viszonyaival v a l a m i f é l e rendet törvényesíthetne, s így nem marad egyéb, mint reménytelen üzőttség és megváltáskeresés. Ez a gondolat talán a Csapdás Rozi-ban nyeri legpontosabb megfogalmazását, ahol a szerző három, mindig a m á s i k b a n megváltást remélő, névtelen szereplő belső én-jén keresztül tárja fel a helyzet képtelen reménytelenségét és reménytelen képtelenségét. Kár, hogy ezt az érdekes és hitelesen kidolgozott ötletet a novella utolsó bekezdésében "agyoncsapja" az omniszciens "részleges tálalószakácsné" sátáni figurájával, mert durván felrúgja azt az olvasó és író közt előzetesen létrejött hallgatolagos megállapodást, miszerint: "nem értek semmit, és nem vagyok biztos semmiben."/19./

Krasznahorkai írásaiban - érzésem szerint - nemcsak a közös műfaji jegyek, a "halálnovella" műfaja teremt közösséget. Ezek az írások adott témára, a megállíthatatlan pusztulás tragikus reménytelenségére

komponált, más és más szereplőket, más és más helyszínt felvonultató kidolgozásai, variációi, "szövegváltozatai" /a szerző kifejezése/, mint a Herman, a vadőr, illetve A mesterségnek vége. A kockázat tehát nem kicsi, az író az egyhangúság és az unalmasság csapdájába eshet. Krasznahorkait három dolog óvja meg ettől: az auctor fantáziadús teremtmőereje, a spectator legapróbb részletekig kiterjedő figyelme, és a mindezt formába öntő, néhol túlburjánzó nyelvi gazdagság. A halálnovellák úgy tudnak moráliák /is/ lenni, hogy közben az olvasó egy detektív- vagy rémtörténet lidérces r és mségeit éli át, a haldoklásban is happeninget látó szadomazochizmus sátánosságát például, és ez akkor sem értéktelen, ha az ehhez hasonló elemek nincsenek is mindig a novellák előnyére.

Krasznahorkai jó, izgalmas prózát ír, ha a letisztultságnak a Sátántangónál alacsonyabb szintjén is. Valamit azonban mégsem lehet elhallgatni: Spiró György a Sátántangó kapcsán a nyelv és a gondolat, tágabban: a forma és a tartalom közötti ellentétet is szóvá tette. Az emlegetett diszkrépancia mintha itt még nagyobb lenne. Krasznahorkai valami végtelenül kiábrándítót szándékozik közölni, ám eszközei az írnitűds örömeből született, érezhetően játsszi könnyedséggel megírt, arányos, kiegyensúlyozott és életörömtől duzzadó mondatok, melyek így, ilyen formában aligha használhatók a kívánt mondanivaló hordozására. Krasznahorkai mindent ki akar mondani, mindent ki is tud mondani, csak a sorok közé "beszüremkedő hallgatás" hiányzik. A sejtés izgalma. A leleplezésé helyett.

Szántó István

Böhm Károly — szövegolvasás

Hajós József rendezésében

A bukaresti Kriterion kiadó rendhagyó vállalkozása volt Hajós József Böhm Károly filozófiája című könyvének megjelentetése. A közel négyszáz oldalas munkának kb. fele, tehát kétszáz oldal ugyanis eredeti Böhm-szöveg. Ez váltakozik, igencsak kiporciózva, a könyv többi részét kitevő kommentárral. Természetesen nem ez a - Lenin Filozófiai füzetek-jére emlékeztető - "kompozíció" az, ami szokatlansága révén fölkelthetné érdeklődésünket; a Böhm Károly műveiből vett idézetek bősége sokkal inkább figyelmet érdemel. A "hagyományápoló irodalom"-nak köszönhetően, nem utolsósorban a romániai magyar könyveket megjelentető kiadók jóvoltából viszonylag könnyen tájékozódhatunk többféle hagyomány szövevényében, de hogy ily mértékben, és (szinte) első kézből kapjuk a német klasszikus filozófiára épülő magyar bölcséleti hagyományt, ez kivételszámba megy.

Az erdélyi művelődéstörténeti kutatások eredményeként az utóbbi félszázadban napvilágot látott ugyan ebben a tárgykörben is két monográfia (Hajós József: Köteles Sámuel), 1969. és Balázs Sándor: Javaszky Sándor filozófiája, 1982.), egy tanulmány (Sipos Pál-ról, Benkő Samu tollából) és egy jegyzet (Tamás Gáspár Miklós

Málnási Bartók György-ről); igaz, két önálló kötetet is számon kell tartanunk: a 19. századi materialista Mentovich Ferenc Az új világnézet című munkáját (1974) és a két világháború közötti nemzetiségi politikus-püspök, Varga Béla Bölcseleti írásait (1979) Ezen kívül Hajós új könyve tudomásom szerint az első olyan felszabadulás utáni írás, amely címében is viseli Böhm Károly nevét.

Hogy belássuk, mennyire nem szeretjük "ápolni" bölcseleti hagyományainkat, elég, ha valamennyire komolyan vesszük Hajós első megállapítását, és összevetjük a felsorolt adatok összesítéséből adódó konklúziókkal. Böhm hatkötetes főművéről tehát ezt olvashatjuk: "Az ember és világa az első színvonalasan kidolgozott magyar bölcseleti rendszer; mi több; délkelet-európai viszonylatban is az első világháború előtti évtizedek kimagasló teljesítménye."(5.)

Higgyük el ezt Hajósnak, vagy könyvét elolvasva, annak alapján ítélkezzünk Böhm Károly filozófiájáról? Ha az előbbi tesszük, akkor bizonyosságot hitünkre valószínűleg Böhmnek a műveiből nyerhetünk, mert Hajós munkájából kiindulva másfajta következtetésre jutunk. A mégoly bőven mért idézetek ellenére sem merészelhetjük a könyv alapján határozottan állítani például azt, amit Hajós nagyon gyakran hangsúlyoz, hogy Böhm rendszeralkotó filozófus. Külön fejezet foglalkozik ugyan sorra Az ember és világa hat kötetének mindegyikével (a kötetek: Dialektika vagy alapfilozófia, 1883; A szellem élete, 1892; Axiológia vagy értékten, 1906; A logikai érték tana, 1912; Az erkölcsi érték tana, 1928; Az esztétikai érték tana, 1942.), valamint a kisebb írásokkal, de hogy miként állnak össze a különböző fejezetében ismertetett

diszciplínák filozófiai rendszerre, ezt Böhm esetében feltehetően csak akkor tudnánk meg, ha közelebb férköznénk logikai felfogásához. Hajós könyvében viszont a logikai felfogással foglalkozó rész a legkevésbé átlátszó. De ez nem is lehet másként...

Böhm filozófiájának színvonaláról, "kimagaszló teljesítmény" - voltáról szintén sok szó esik Hajósnál, miközben kommentárjai megpróbálnak meggyőzni - éppen e 'valítások ellenkezőjéről. Számtalanszor kiderül, hogy Böhmnek egyáltalán nem erős oldala a dialektika, hogy realistának gyenge, hogy materialistának nem materialista. Egy érdekes eszmefuttatás során azt is megtudjuk, hogy bölcseletnek "igen sajnálatosan hallgat a termelőmunkáról"(263.). Böhm Károly tehát nagy filozófus, csak hogy amint e tétel bizonyításra kerül, minduntalan Böhm Károly fogyatékos eszméibe ütközünk bele.

Hajós jellegzetes eljárása, melynek áldatlanságát mi sem illusztrálja jobban az ilyen, ismételten visszatérő értékelési önbodiccseknél, a dialektika példáján kimutatva, nagyjából a következő:

1. a materialista dialektikáról: "... három alapszemponthoz igyekeztem elsődlegesen érvényesíteni, kutatva főként azt, hogy mennyire közelednek a böhmi szövegek a marxista értelemben vett dialektikához, a korabeli filozófiai realizmushoz és a modern humanizmushoz..."(7.);

2. idéz egy passzust Böhm-től, melyben Böhm nem beszél dialektikáról: "Az értelmi, ideális vonások épp oly valóságosnak tekintendők, mint az anyagi lét. A filozófiában éppen ezen értelmi tényezőkre esik a fősúly. Mert a filozófiai éppen azt akarja kimutatni, hogy a

külsőknek nevezett tünemények között miképpen lehetséges folytonos, ellentmondás nélküli összefüggés, s ezt azáltal éri el, hogy az alany legfőbb funkcióinak közreműködését a világkép előállításánál kimutatja."(32.);

3. Kommentárban tudósít a passzusban fölfedezett dialektikumról: "Hiba volna eleve dialektikátlannak bélyegezni az ellentmondásmentesség fenti követelését. Helyénvalónak véljük /.../ dialektikumként emelni ki a megismerő alany aktív voltának, az emberi tudat alkotó jellegének a hangoztatását."(u.o.);

4. olyan passzust idéz Böhm-től, amelyben Böhm is dialektikáról beszél: "... az anyag és a tulajdonságai ugyanazok. S ebben rejlik az anyag dialektikai természete. Az anyag ugyanis egy általános létező, amelyben különödség nincsen; s mégis 2. az anyag a neves, a nehéz, a kiterjedt, vagyis a különödségtel. Végre 3. a neves, súlyos, rugós stb. különböző jelentésű tényezők lévén, egymással csak absztrakte koordinálhatók egy közös fogalom alá, miáltal az anyag nem valódnak, a tulajdonságok pedig a realitásnak bizonyodnak."(45.);

5. végül egy további kommentárban elítéli a böhmi "fél- vagy kvázidialektikus" megoldást: "... helytelenítjük az atomizmussal szembeni makacs (túl elvont spekulativitással "dialektizálható") kételyét és idealizmusát..."(47.).

Hajós szerint munkája a legemecum alcímet is viselhetné. Ezt a (nála egészen műfaji megjelöléssé emelt) kifejezést egy helyen eléggé szabadon fordítja: "olvass velem és gondolkozzál az olvasottakon (valamint az esetleg hozzájuk olvasott szövegeken) a saját fejjeddel

is!"(131.). Nem is látszik sejteni (vagy nagyonis jól tudja, csak rafináltan elhallgatja?), hogy Böhm Károlyt úgy olvasni, ahogy ő teszi, nem érdemes, és ha valaki "saját fejével" netán olvasásra érdemesíti ezt a filozófust, akkor másképpen fogja olvasni, mint ő. Merjük remélni: ő azért olvas így, hogy másnak lehessen másként.

Sajnos szükséges, hogy az így feltételezett nemes célt szolgáló hajósi eszköz - olvasatnak áldozatul essen Böhm filozófiájának átlátszósága. Egy filozófiai konstrukciótól, amely a metaphysica speciális értelmében vett rendszer megalkotásának szándékával keletkezett (Böhm), számon lehet kérni olyasmit, amiről nem esik szó benne, és lehet bírálni megoldásait, (feltéve persze, ha előzőleg nem akadtunk már fenn egy ilyen rendszer lehetséges problémáján); de ha e rendszer szempontjából pozitívnak tüntetünk fel olyan gondolatokat, amelyeknek cáfolatát ugyanez a rendszer immanensen tartalmazza, vagy amelyekkel esetleg nyíltan is szembehelyezkedik, és ezekkel a gondolatokkal még elvégezzünk egy-két manővert (lást fentebb a dialektika példáját), az ellentmondás törvényét mindvégig primitív módon semmibe véve (Hajós), akkor az így létrejövő, meglepő fordulatokban kétségkívül bővelkedő metafilozófia pontosan a tárgy filozófia kontingenciójának kérdését kezeli szükségképpen mellékesként: a vizsgálat tárgyát a trükk leple csak nagyon halványan engedi fölsejteni.

De nem kell ezt a kifogást félreérteni, nem egy másfajta ködös igény, nem a történeti objektivitás nevében fogalmazódott meg. Aki olvas, az többé-kevésbé úgyis "elárulja" az olvasottakat, és tartsuk ezt megengedhetőnek, mert úgy tűnik, mást aligha tehetünk. Csakhogy Hajósnál nem arról van szó, hogy egyszerűen "elárulja" a böhmi szöveget; ezt nem teheti, mivel

olvasta tulajdonképpen nem Böhm Károly filozófiájának olvasta. Számára a böhmi filozófia differentiálatlan hagyomány, amelynek nem hogyan - léte, hanem pusztán megléte az, ami egyedül fontos.

De ha nem Böhm Károlyt, mit "olvas" akkor Hajós? Mondjuk meg: saját eszmerendszerét olvassa, mégpedig Böhm Károly szövegeiben. Amennyiben ennek az eszmerendszernek az elemei benne vannak a szövegben: jó a szöveg, lehet dicsérni; amennyiben nincsenek benne (és többnyire ez áll fenn), a szerző megrovásban részesül, de a szöveg akkor is jó! Kérdés, hogy ha a böhmi filozófia összeegyeztethetetlen a hajós eszmerendszer fő pontjaival (már pedig az), miért marad el az előbbi nyílt kritikája, és miért kell addig bűvölni-bájosolni, amíg ki nem sül róla valami nagyon szép és nagyon jó? Azért, mert Böhm Károly hagyomány.

Hajós olyan eszmerendszert vall magáénak, amely szerint a hagyomány szerepe nem alternatív gondolatrendszerek bírálása, hanem az, hogy kiteljesítse, erősítse ezt az eszmerendszert. Nyilván erre nem minden hagyomány alkalmas; ha lényeges pontjain ellentmond ennek az eszmerendszernek, akkor nem hasznosítható, legalábbis közvetlenül nem. És Hajós éppen egy ilyen hagyomány közvetett hasznosítására nyújt példát: megszünteti a böhmi filozófiát mint olyat úgy, hogy elkelni valódi súlypontjait, fölborítja belső logikáját, többértelművé teszi azt is benne, ami esetleg egyértelmű; majd az így "semlegesített tárgyat", amelynek csak kevés köze van - és lehet - az eredeti böhmi filozófiához, hagyományként próbálja eladni. Teheti, mert mindezek után szegény Böhm Károly senkinek sem árthat. Sőt, használ, amennyiben nevét és tekintélyét adja a "filozófiai hagyomány" fogalmába, amely fogalom - rituálisan - erősíti a hajósi eszmerendszert.

A hagyomány általi legitimációnak ez az útja azonban nem problémamentes. Ha túllépünk a rituális aktus hatókörén (esetünkben: ha járt már kezükben hamisítatlan Böhm Károly, vagy körülbelül ismerjük annak a szellemi közegnek a lehetőségeit, amelyben eszméi születtek), a rítus lepleződhet le. Még egy adalékot nyerünk ezzel a totalizáló eszmerendszerek működésére vonatkozóan. Böhm Károly neve pedig nem is olyan ismeretlen ezek után.

Lőrincz Csaba

1986 augusztusában lezajlott Mihályiban a JAK 4. műfordító tábora, amelyen több mint 20 vendég vett részt; lengyel, olasz, bolgár, finn, angol, amerikai, német, francia műfordítók. A táborban többek közt Géher István, Göncz Árpád, Hubay Miklós, Kabdebó Tamás előadását hallhatták a résztvevők. Leköszönt az eddigi táborvezető: Hideg Antal. Nagyrészt az ő rendkívüli munkájának köszönhető, hogy eddig több mint 120, a táborban elkezdett fordítás jelent meg külföldön.

1986 őszén került a könyvesboltokba a JAK-lexikon, 1985, amelynek összeállítója Agócs Sándor.

Megjelent Garaczi Lászlónak - aki szerzője volt a Harmadkor 3. és 5. számának - második kötete A terület visszafoglalása a madaraktól címmel a Magvető kiadónál.